

J. W. te Kloeze,
Landbouwhogeschool, afdeling Sociologie en Sociografie

Schrijven over een onderwerp waarover weinig literatuur bestaat, is geen gemakkelijke bezigheid. Moeilijker wordt de situatie nog wanneer de auteur in spee geen deskundige is op het desbetreffende gebied. Men houde deze twee aantekeningen voor ogen wanneer overgegaan wordt tot lezing van onderstaand artikel.

Inleiding; wat is een particulier landgoed?

Waarom zou een buitenstaander kunnen denken wanneer het woord "landgoed" valt? Een flink stuk grond, voornamelijk bestaand uit bos, een fraai landhuis of kasteel, in de omgeving van het landgoed boerderijtjes van de pachters, typerend door de kleurige luiken. Het huis is bewoond door een adellijke familie, vast en zeker ge'ortuneerd. Of, wanneer het uiterlijk minder fraai is, zou het "vergame glorie" zijn? Zie hier een zienswijze zoals die door een (bevooroordeelde?) buitenstaander gedeeld zou kunnen worden. Tevens echter een mening die niet geheel aan de waarheid beantwoordt, getuige cijfermateriaal uit een onderzoek, dat – in opdracht van het Ministerie van Landbouw en Visserij – door schrijver dezes in het najaar van 1970 is verricht; de afsluiting van de rapportage vond plaats in april 1971. In dit rapport is onder particuliere landgoederen verstaan: de landgoederen die eigendom zijn van één of meerdere natuurlijke personen (dit zijn de particuliere landgoederen in strikte zin); bovendien vallen er onder die landgoederen welke eigendom zijn van een formele rechtspersoon (instellingen) met een min of meer particulier karakter die, sociologisch gezien, gelijk gesteld kunnen worden met de particuliere landgoederen in strikte zin. Daarom vallen buiten onze definitie van particuliere landgoederen de landgoederen welke eigendom zijn van Rijk, provincie en gemeente; van provinciale landschappen; van het Staatsbosbeheer; van de Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij; van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten; van kerkelijke instellingen; van banken; verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen. Er wordt onder meer een karakteristiek gegeven van het particuliere landgoed, een soort gemiddelde:

"De kans is groot dat "het landgoed" is gelegen in Oost-Nederland; het heeft een oppervlakte ter grootte van 240 ha, bestaande uit 105 ha cultuurgrond – dat merendeels verpacht is aan pachters-los-land en zes pachters met hoeve, en 135 ha bosterrein en overige

grond. "Het landgoed" is voor de helft vrij toegankelijk, terwijl voor een derde deel toegangsbepalingen gelden; de rest is niet toegankelijk. Beheer en toezicht zijn deels in eigen hand, deels worden deze uitgeoefend door derden; de arbeid wordt vaak door eigen personeel verricht, nl. door twee arbeiders. "Het landgoed" is ruim 100 jaar in familiebezit; het huidige aantal eigenaren is drie. Vrijwel zeker is geen overeenkomst aangegaan met andere landgoedeigenaren; bovendien is "het landgoed" waarschijnlijk privébezit. De kans is groot dat het valt onder de regelingen van de Natuurschoonwet 1928; vaak wordt gebruik gemaakt van de Bosbijdrageregeling. Het is niet zeker dat op "het landgoed" een gebouw van historische waarde, al dan niet gerangschikt onder de monumentenwet, is aan te treffen."

Nog enkele aspecten van het particuliere landgoed

Behalve deze typering van het gemiddelde particuliere landgoed, willen we nog van enkele andere resultaten van de inventarisatie hier melding maken. Er werd een regionale indeling gemaakt, met de bedoeling aan de hand daarvan na te gaan in hoeverre de regio van invloed is op verschillende aspecten van het particuliere landgoed. De tendens is gesignaleerd dat in Oost-Nederland (Overijssel en de Achterhoek) de landgoederen gemiddeld iets groter zijn dan in het overige gebied (Veluwe, Utrecht, Noord-Brabant). In het oosten wordt meer landbouwgrond verpacht dan elders. Wat betreft de oppervlakte bos ontlopen de twee gebieden elkaar niet veel. Eveneens in het oosten is het beheer van het landgoed vaker in eigen hand dan in het andere gebied; ook het aantal arbeiders en het aantal mandagen per week is in het oosten groter. Wat betreft de mate van toegankelijkheid van het landgoed zijn er regionaal nauwelijks verschillen geconstateerd.

In het rapport is gesteld dat de oppervlakte van het landgoed wellicht enige implicaties kan hebben voor verschillende aspecten van het particuliere landgoed. Relatief gezien is er geen verschil tussen grote en kleine landgoederen wat betreft het aandeel bos; het spreekt vanzelf dat in absolute zin de grote landgoederen ook meer oppervlakte bos zullen hebben dan de kleine. Wel wordt op de grote landgoederen meer cultuurgrond verpacht; voor de kleine landgoederen geldt dat er een

zwakke aanwijzing is dat daar de cultuurgrond meer in eigen beheer is. De grootte van het landgoed heeft vrijwel niets van doen met het feit of het privé-eigendom is dan wel dat het is ondergebracht in een rechtspersoonlijke vorm. Voor het totaal geldt wat dit betreft het volgende: 82% is privé-bezit; 4% is ondergebracht in een gesloten (familie) NV, een even groot percentage in een landgoed-NV, en 5% in een Stichting; het overige deel wordt ingenomen door diverse gecombineerde mogelijkheden (men lette op onze definitie van particuliere landgoederen).

Het particuliere landgoed in moeilijkheden

Ieder jaar gaat een behoorlijk deel van de oppervlakte van de particuliere landgoederen over in handen van overheids- of semi-overheidsinstellingen. In 1946 was nog 64% van de totale oppervlakte bos in particulier bezit; in 1970 was dit percentage gedaald tot 54. Het is duidelijk dat de particuliere grondeigenaar hiertoe niet zonder reden overgaat; het is een teken aan de financiële wand van het particuliere landgoedbezit. Mogen we de overgang van strikt privé-bezit naar het onderbrengen in een rechtspersoonlijke vorm opvatten als een poging om te voorkomen dat het bezit over zou gaan in handen van de overheid? Hoe dan ook, een proces van vermaatschappelijking is zich aan het voltrekken, maar het schijnt tegen de wil van vele landgoedeigenaren. Deze zitten klaarblijkelijk tussen twee vuren. Enerzijds is daar de wens het landgoed in een behoorlijke staat te houden. Het landgoed is reeds eeuwen in bezit van de familie en zal dat als het ligt aan de eigenaar nog jaren zijn; de situatie doet zich ook voor dat de huidige eigenaar de middelen had een landgoed tot zijn bezit te maken om in een rustige omgeving te kunnen leven. In elk geval, historische gebondenheid en het persoonlijke gevoelen zijn beide factoren, die, afzonderlijk of elkaar versterkend, eigenaar en landgoed tot een bij elkaar horend geheel maken. Aan de andere kant zijn het de financiële zorgen die een wig gaan drijven tussen die twee. Het is met de rentabiliteit van particuliere landgoederen zeer slecht gesteld. Op de houtproductie wordt verlies geleden: de laatste jaren naar schatting : f 100 à f 200 per ha; ook waterschapslasten e.d. drukken zwaar op het budget. Hierbij gaat het dus om verliezen die op de grond worden geleden. Op gebouwen moet eveneens het nodige bijgelegd worden. Ons kwam ter ore dat op historische landgoederen, staande op een 90-tal historische landgoederen jaarlijks een verlies wordt geleden ad f 1.000.000 (totaal). De landgoedeigenaar wordt dus gedwongen zich wat vanuit zijn teruggetrokken positie naar de maatschappij te richten teneinde orde op financiële zaken te stellen.

Pogingen tot oplossen der moeilikheden

Er zijn allerhande mogelijkheden die aan de wens tot verbetering der financiële situatie in meerdere of mindere

mate tegemoet komen en – analoog daaraan – wordt in meerdere of mindere mate de privacy van de eigenaar verstoord en/of het landgoed in zijn oorspronkelijke staat aangetast. We noemen de Natuurschoonwet 1928, welke beoogde de landgoedeigenaren een vermindering te geven in de zeer hoge lasten. Tegenover het verlenen van bepaalde fiscale faciliteiten stond de eis van de overheid dat de landgoedeigenaren zich verschillende beperkingen oplegden; o.a. werd verlangd dat geen maatregelen getroffen mogen worden die afbreuk doen aan het landschap. Uit onze inventarisatie blijkt dat 90% van de landgoederen (groter dan 50 ha) deels of geheel gerangschikt is onder de Natuurschoonwet 1928.

Bekend is vervolgens de Bosbijdrageverordening waarvan de bedoeling is – in ruil voor een jaarlijks vaste vergoeding per ha bos om de onrendabele bosexploitatie te verbeteren – het bewuste stuk bos open te stellen voor publiek. Volgens ons onderzoek valt 70% der landgoederen onder deze regeling. Op deze passieve wijze verkrijgt de eigenaar enige inkomsten. Het is belangwekkend te vernemen in hoeverre de landgoedeigenaren geneigd zijn ook meer actief van de mogelijkheden van hun landgoed gebruik te maken door middel van het treffen van voorzieningen voor de recreatie. In 1971 is in een viertal gemeenten in de Achterhoek een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheid van de recreatievoorzieningen op een aantal landgoederen, waarbij 29 landgoedeigenaren naar hun mening in deze is gevraagd. Op de vraag of men het recreatief gebruik van de landgoederen wil toelaten of stimuleren, bleek zich de volgende meningsvorming af te tekenen. Drie eigenaren wilden recreatie zonder meer niet toelaten (reden: mogelijk verstoord privacy); zij bezitten 6% van de totale oppervlakte der onderzochte landgoederen. De helft der eigenaren is wel bereid recreatie toe te staan, maar niet om deze te stimuleren (zij bezitten 48%). Dit toelaten houdt in dat men geen tegenstander is van de meer extensieve recreatievormen, zoals wandelen en fietsen. Toekenning van de bosbijdrage speelt bij deze houding een grote rol. Tenslotte blijken elf respondenten bereid de recreatieve ontwikkeling op hun landgoed te stimuleren (46% is hun eigendom). Men is bereid op het landgoed kampeerfaciliteiten aan te brengen (of heeft dit al gedaan), zomerhuisjes te bouwen e.d. Deze groep eigenaren komt dan echter in botsing met de Natuurschoonwet 1928, welke immers eist dat geen afbreuk aan het landschap gedaan mag worden, wil men in aanmerking komen voor de vermindering der lasten. Elders is eveneens geconstateerd dat de NSW vaak niet voldoende afgestemd is op veelsoortige situaties. In aansluiting op hetgeen naar voren kwam uit het hierboven aangehaalde onderzoek, willen we nog wijzen op het initiatief van de "Vereniging Nederlandse Landgoed en Kasteel-Campings". Deze vereniging stelt zich ten doel het kamperen op of bij particuliere landgoederen, kastelen en buitenplaatsen te bevorderen, ten einde daarmee: a de exploitatie van die landgoederen te verbeteren, hun instandhouding te bevorderen en hun landschappelijke en

recreatieve functie te vergroten;

b de belangen van de categorie rust, ruimte en sfeer zoekende kampeerders veilig te stellen.

Voorzover men bereid is recreatie toe te laten, lijkt deze opzet een aanvaardbaar alternatief voor diegenen die vooreerst bevreesd zijn voor aantasting van het landschap of al te grove verstoring van de rust: men kan verwachten dat een rustminnend publiek zich aanmeldt om op dergelijke soort campings te verblijven. In een ons toegezonden folder blijkt dat tot op dat tijdstip 11 landgoederen bij de vereniging zijn aangesloten (drie daarvan liggen in het onderzochte gebied in de Achterhoek).

We hebben nu een schets gegeven van het landgoed "an sich", van de moeilijkheden waarmee de particuliere landgoedeigenaar te kampen heeft. Op deze plaats is het goed de aandacht te vestigen op twee categorieën eigenaren. Daar is de bezitter van een landgoed die zijn inkomsten verkrijgt uit zijn beroep of anderszins en daartegenover de eigenaar die voor zijn levensonderhoud voornamelijk is aangewezen op hetgeen het landgoed oplevert. Uit het Achterhoekse onderzoek blijkt dat deze laatste vooral te vinden zijn onder de voorstanders van meer intensieve exploitatie van het landgoed.

Bijdrage tot oplossing: verandering van wet en mentaliteit?

Schrijver dezes acht zich zeker niet competent de problemen waarmee de landgoedeigenaren worstelen op te lossen. Desondanks is het nuttig die mogelijkheden welke in die richting wijzen nog eens systematisch op een rijtje te zetten, aangevuld met enkele gedachten onzerzijds. Nagegaan is reeds in hoeverre sommige eigenaren ten behoeve van de oplossing van hun (merendeels) financiële problemen bereid zijn zelf maatregelen te treffen. Intensivering van het recreatieve gebruik der landgoederen moet toch de nodige baten kunnen opleveren. Reeds is geconstateerd dat wettelijke bepalingen niet altijd meer adequaat zijn en zelfs plannen ter verbetering der situatie in de weg staan. Aanpassing der juridische regels is dan ook zeer gewenst, terwijl dit niet landschapsbederf in de hand behoeft te werken, indien veranderingen in de wet gepaard gaan met verandering van de mentaliteit van het publiek ten opzichte van – in dit geval – natuurschoon.

Zolang die zich niet heeft voltrokken, lijken maatregelen als "De vervuiler ruimt zijn eigen rommel op" – ook op microniveau – wenselijk. We herinneren ons de volgende zinsnede: "Openlucht recreatie is misschien ook een kunst die geleerd moet worden (...)" Een meer open houding van de landgoedeigenaar ten opzichte van de recreant – we duiden daarop reeds – is evenzeer een noodzaak. De gemiddelde oppervlakte grond welke een landgoedeigenaar tot zijn beschikking kan hebben, staat in geen verhouding tot die van de niet-eigenaren.

In de landbouw zijn bepaalde vormen van samenwerking bekend, hetzij tussen individuele boeren, hetzij met behulp

van de diensten van loonwerkbedrijven. Het zou aanbeveling verdienen om na te gaan in hoeverre in de bosbouw samenwerking mogelijk is om een meer efficiënte bedrijfsvoering mogelijk te maken. Het Achterhoekse rapport vermeldt een poging om tot samenwerking te komen, zowel bij de houtverkoop als bij het opzetten van een houtwaterplaats. Deze plannen – gaat de verslaggeving verder – zijn echter nooit van de grond gekomen; ons lijken echter dergelijke pogingen de moeite waard. Anderzijds kunnen we ons afvragen of de bosbouw niet veeleer als taak van de overheid gezien moet worden; per slot van rekening kan gesteld worden dat de uitbreiding van het bosareaal een gevolg is van de wens, niet zozeer aan de behoefte aan hout tegemoet te komen, als wel de bevordering van de openlucht recreatie, gecombineerd met de wens tot het aanleggen van "milieu- en structuurvormende elementen".

We willen nog graag wijzen op een ander punt waarbij een verandering van het landschap een positieve bijdrage levert tot het milieu, terwijl zulks tegengewerkt wordt door de Natuurschoonwet. Op een van de landgoederen in de Achterhoek is door middel van ontgronding een vijver ontstaan, waarbij flora en fauna tot rijke ontwikkeling zijn gekomen; voor de eigenaar betekende het een financiële verbetering door de verkoop van de grond.

Besluit

Samenvattend kunnen we dus stellen dat de particuliere landgoedeigenaar zeker mogelijkheden tot zijn beschikking heeft staan zijn problemen aan te pakken. Wat hem ervan weerhoudt de mogelijkheden te gebruiken, zijn onder meer zijn houding ten opzichte van noodzakelijke veranderingen en de wettelijke bepalingen welke veelal door de tijd achterhaald zijn. Een storende factor is eveneens de houding van potentiële bezoekers. Een goede begeleiding – zowel mentale als technische – zal de landeigenaar over bepaalde drempels kunnen helpen; milieu-educatie zal een ander belangrijk facet zijn in de ontmoeting tussen landgoedeigenaren en recreatiezoekers. De overheid heeft ook op dit gebied een belangrijke taak te vervullen, hetgeen betekent dat door particulier initiatief op deze taak moet worden geattendeerd.

Literatuur

Braakenburg van Backum, L. J. A. De boswetgeving in Nederland. Wageningen, 1970, Afdeling Bosexploitatie en Boshuishoudkunde.

Duin, R. H. A. 1969. Bedrijfsorganisatorische ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw. Ned. Bosb. Tijdschr. 41:217-224.

Groot, J. P. Het grondgebruik in de landelijke gebieden. Syllabus van het college sociaal wet. grondslagen v.d. agrar. planologie 1971, stencil Afdeling Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool.

Hofstee, E. W. Milieubederf en milieubeheersing als

maatschappelijke verschijnselen. Poging tot een overzicht van de maatschappij-wetenschappelijke problematiek van een actueel onderwerp. Amsterdam, Kon. Ned. Ak. Wet., 1972. Soc. wet. Raad Werkdoc., nr. 1.

Kloeze, J. W. te. Statistische inventarisatie particuliere landgoederen. Wageningen 1971, Stencil Afdeling Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool.

Schuttevåer, H. 1954. Een kwart eeuw fiscale bescherming van natuurschoon. Weekbl. Privaatrecht, Notarisambt en

Registratie 85 (4335):85-88; (4336):97-100.

Vergunst, D. De landgoederen en de recreatie. Een onderzoek naar de mogelijkheid tot uitbreiding van de recreatievoorzieningen op een aantal landgoederen in de gemeenten Hengelo (Gld), Ruurlo, Vorden en Zelhem. Wageningen 1971, scriptie Sociaal-wetenschappelijke grondslagen van de agrarische planologie (intern, niet voor publikatie). (Omgewerkte versie uitgebracht door Bureau Voogt, Arnhem).

Boekbespreking

Klinkspoor, Th. H. Kosmos bomenboek, 2e dr. Kosmos, Amsterdam, 1972. Prijs f 17,50.

Kosmos bomenboek is een handige uitgave in zakformaat, waarin vrijwel alle in Nederland voorkomende naald- en loofbomen worden behandeld. Na een korte inleiding over de diverse families en geslachten volgt – gescheiden naar naald- en loofhout – een behandeling van de soorten. Op twee pagina's per soort worden de belangrijkste kenmerken en afmetingen gegeven, enkele gegevens over de verspreiding, het voorkomen en gebruik in Nederland en wordt de korte tekst geïllustreerd met diverse foto's van grote bomen, twijgen, bladeren, naalden, bloemen, vruchten etc. Vooral de detailfoto's zijn vaak fraai en voor dit formaat afdruk zeer duidelijk. De auteur heeft tussen de tekst en de illustraties een goed evenwicht gevonden om in kort bestek een beeld te schetsen van het belangrijkste van een soort. Zo is het boek een goede gids voor de leek, maar ook een prettige geheugensteun voor de vakman, wanneer deze snel even wat hoofdzaken of kenmerkende verschillen wil naslaan. Een zeer goed verzorgd boek, dat vooral ook door de foto's "van eigen bodem" een waardevolle bijdrage betekent tot de kennis van Nederlands bomen.

J. L. Guldemond